

Egy álom utóvédharca?

Szárszó 93' helye és emlékezete – huszonöt év után

Az 1993. augusztus 23-29. között rendezett szárszói tábor előadás- és megbeszélés-sorozatból kiadott könyv hétszáz oldalra rúg, s noha e dolgozatok kisebb részét említeni fogom, nem a sokszínű, számos témát érintő, többször széttartó, eltérő érzelmi készenlétéről tanúskodó és – valljuk meg – nagyon változó színvonalú szövegeket elemzem egészében, nem is lennék képes rá. Akár volt, akár nem volt népiség 1993-ban még, én ezt az eseményt is a mozgalom – tágabb – részének tekintem, s eként, egy történelmi folyamat állomásaként értelmezem, akárcsak az 1943-as találkozót. Nem foglalkoztat, kinek volt, kinek nem volt, vagy kinek lett, vagy nem lett „igaza” akkor, esetleg később, erkölcsi-értékelvi állásfoglalást nem teszek, ennyiben hadd maradjak történész, ami egyébként nem vagyok.

Irodalomtörténész lennék általában, abból a fajtából, akit senki szakmabeli nem tart annak ma már, olyan irodalmár-féle, akit mindig a történelem érdekelt, s az irodalmi szövegeket is a történelmünkéről való egzisztenciális, etikai tanulságtételként olvasta általában, de remélem, nem a szaktörténeti munkák helyett. Ez a „hibrid” – mondjuk – szakmai

helyzet, no meg a tudatom ki-formálódásának körülményei s a körülmények története hozzáállásomat is formálta, meghatározta. 1979-ben lettem egyetemista, magyar-történelem szakos bölcsész, ám a népi mozgalomról egy évvel korábban még csak nem is hallottam, legalábbis tudatosan, számomra „azonosítható” módon nem. Az akkor ötvenesztendő Czine Mihály lett az „ébresztő”, oly módon hogy az életembe való belépése szellemi-intellektuális sorsomat egy hét alatt eldöntötte 1979 tavaszán. Kicsi faluból, hat elemi végzett szülők gyerekeként, a paraszti élet törmelékeit, annak emlékezetét még őrző tapasztalattal indulva, a Czinétől, főleg az ő hangján hallottakat s a magam fél-történelmi emlékeit érzelmi, intellektuális élményként összekapcsolni egy pillanat műve volt, az hogy szemléletem, tanulnivalóim centrumában a népiség lesz ezután, rögvest eldőltem bennem. Hallgattam Czinét, mint egy megszállott, olvastam mindent, ami e tárgy körbe esett, meg voltam győződve, hogy kincsre leltem, legföljebb az zavart némileg, hogy tanárom előadásain rajtam kívül egy szűk szemináriumi hallgató lézengett csupán.

Arról hogy mi a népiség történelmi meghatározottsága, változó történelmi szituációja – néhány Czinétől hallott rövid fordulatot kívül – nem tudtam semmit, Veres Pétert, Szabó Pált, Sinkát, Darvast, aztán Illyést, Németh Lászlót majd Szabó Dezsőt olvasni, csodálni, s mérlegelés nélkül héroszoknak látni őket magától értetődött nekem. Ha nem szerettem volna oly nagyon, s ha nem tisztelném emlékét, amíg élek, mondhatnám azt is, hogy az „ébresztés”, a rádöbbenés, s az indító lökésen kívül Czine Mihálytól – noha semmivel össze nem vethető élmény volt a közelében lenni – az egyetemen már semmi újat nem tanultam én. Mindig ugyanazt hallottam tőle, mindig ugyanúgy, szónyi változtatás nélkül szinte, társaim meg amolyan kótyagos csodabogárnak néztek általában, aki eltévesztette az ütemet, s meglehet, még az évszázadot is.

Azt, hogy a népiség, a népi mozgalom a magyar történelem egészének hozadéka, s mint ilyen időben változó, elemezve vizsgálható, sőt „problematizálható” – s nemcsak kétely nélkül idézhető! – része történelmünknek, nem az irodalmároktól, nem Czinétől, nem Görömbei Andrásról, nem Pomogáts Bélától vagy másoktól, hanem

egy történésztől, M. Kiss Sándortól tanultam meg 1981 őszi találkozásunk után, ám – szerencsémre-balszerencsémre? – akkor már oda voltam kötözve a huszadik századi magyar irodalmi tanszékhez levakarhatatlanul. M. Kiss nekem nemcsak történelemszemléletet, hanem olyan, ha tetszik, módszertani fogódzót is adott a maga – tán nem egészen akadémikusan szakmai – módján, aminél a népi mozgalomról való gondolkozásomra nézvést ma sem találtam jobbat, s ez már így is marad bizonyára. Így aztán ezt a szemléletet, ennek szerkezetét fogom követni ma is.

A Szárszó 93' kötetben olvasható értelmezése az akkor félszázados találkozóra vonatkozott. Azt mondta, hogy az 1943-as Szárszó a népi mozgalom konferenciája volt, ha más elvet vallókat meghívtak rá, akkor is, s mint ilyen az 1945 előtti népiség csúcspontjának tekinthető, éppen mert a vitákat, nézetkülönbségeket is a felszínre hozva a jövő, tehát a háború utáni Magyarországra vonatkozó tervekéről, esélyekről beszélt, amikor – így gondolták – a népi gondolatban, mozgalomban született szándékoknak is lapot oszt, oszthat majd a történelem. Olyan időben történt ez – írta M. Kiss –, amikor a népiség a politikai-szervezeti szférában önálló entitásként nem volt jelen. A szellemi és a mozgalmi szférában igen, sőt ott – még Révai József szerint is – súllyal, ám a politikai-ban, ami érdekérvényesítő esélyt is jelenthetne, nem! Volt terv, elképzelés, program is, hogy mennyire letisztult, kidolgozott, s hogy – a politikai, nagypolitikai szituációt, és az emberi természetet is beszámítva – mennyire megvalósítható, nem tudom eldönteni, más se tudja, hiszen a történelem – akár csak a futballmeccs – sosem újra játszható. Olyasmí lehetett ez, amit Gombos Gyula kicsi könyvének címe – *Álom az országról* – jelzett, vagy amiről Németh László dédel-

getett, aztán sosem megvalósult regénytervének a címe, az *Aranykor* beszélt. S ez az, ami szerintem a népi mozgalom történetének egyik kulcskérdése máig: kapott-e a sors-tól lehetőséget arra, hogy egyszer mindhárom szférában – a szellemi, a mozgalmi és a politikai-szervezeti szférában is – önálló entitásként, teljes erejében, teljes befolyással, történelemformáló eséllyel megjelenjen? Ahogy én látom, s tapasztaltam az elmúlt közel negyven évben: minden, a történettel kapcsolatos emlék, emóció, hit és kétség, vád és föladhatatlan remény ennek a kérdésnek a földolgozhatatlanságához kapcsolódik. Miért nem a „népi terv” következett a sorban egyetlen egyszer legalább, miféle helyzet, szituáció, ármány, ügyetlenség, balekság adta, hogy sosem „mi” kerültünk az élre. Kik akadályozták meg, kik ezért a felelősök, s mit kellene tennünk, ha már „annyi szív [...] ész, erő és oly szent akarat” nem volt elég eddig, hogy egyszer, végre, sikerüljön a terv, mert a terv, az „álm”, az nyilván föladhatatlan!

Mi történt a háború után? A Parasztpártot 1944 második felében gyakorlatilag újra meg kellett alakítani. 1944/45 és 1948/49 között jelen volt a szervezeti-politikai szférában is, ez biztos, de nem önálló politikai entitásként, ez még biztosabb. Vitákkal, megosztottságoktól terhelten – a választóvonal a Szovjetunióhoz, illetve az általa „ajánlott” modellhez való viszony volt –, egy folytonosan fenyegetett demokrácia idején, ahol demokráciáról a Magyar Közösség 1947 eleji perétől kezdve legfeljebb már csak beszélni lehetett, azt se nagyon sokáig. E folyamatban az eredeti álomot őrző Kovács Imre, Szabó Zoltán, Borbándi Gyula kiszorult, maradt a Darvas-Erdei „szárny” kommunista társutasként, a többiek őrlődtek, ambivalens léthelyzetbe kerültek (Illyés Gyula, Veres Péter, Szabó Pál), mások föld-

alá kényszerültek (Sinka István, Németh László, Kodolányi János, Püski Sándor). Egy biztos: önmagaként, tökéletes entitásként, ereje, szellemi integritása, szereptudata teljességében, a népi mozgalom nem lehetett jelen, nemcsak a politikai, de a mozgalmi s a szellemi szférában sem! (Az egyes szereplők tetteinek, útjának a morális megítélése ebből a szempontból másodlagos, s a folyamat megítélését tényleg viszi.)

Ami a lényeg: a „munkás-paraszt” hatalomról harsogó diktatúrának a népiségre, legitimáció-pótlékként, színezékként szüksége volt, de mint a valós alternatíva esélyét fenntartó gondolatra nem! Nemcsak a politikai, de a szellemi s a mozgalmi szférában sem. Voltak parasztírók, megmutatták, kitűntették akár Kossuth-díjjal is őket, írhattak a Rákosit köszöntő könyvbe, de legfontosabb gondolataikat nem mondhatták el. 1953-56 közt változott a helyzet némileg, de az alap nem. Népi máz, a népiség lényegétől megfosztva lehetett, de népi gondolat, pláne mozgalom egyáltalán nem lehetett.

1956 a magyar történelem kegyelmi pillanata, s az a népiség történetének is. A mozgalom legnagyobbjai erejük teljében vannak még, szinte napok alatt előtűnik az egész. A szellemi, a mozgalmi és a politikai szférában föllépne – föl is lép – október 30-a után, ha lenne rá idő, hogy kiteljesedjék, de nem lesz. A terv, a program alapszerkezete kész, csak föl kell eleveníteni, Németh László nyíltan is Szárszót idéző írásai ezt teszik. A *Pártok és egység* a Petőfi Párt hosszabban kifejtetni kívánt programja alapvetésének, mintegy első részének készült eredetileg, s a szöveget a Népszabadság egészében s részeiben a Népszava is egyetértését kifejezve vette át. E gesztus is jelezhetette: a forradalom mélystruktúrájának ideáljában valamiféle harmadikutas elképzelés rejlett talán.

Olyan szocialisztikus (szocialista) társadalom, ami nem marxista s a hatalomgyakorlásra nézvést nem diktatúrára épül, s olyan nyugati típusú polgári demokrácia, ami nem tartalmazza annak vagyoni egyenlőtlenségét s egyéb „hibáit”. Szóval „álom az országról”, „historiai jelentőségű politikai forma”, ajánlat a nagyvilágnak, s a világot ellentétes világnézetekre szabdaló ideológiáknak, amiről Bibó István kibontakozási tervezete s hosszabb esszéje (*Magyarország helyzete és a világhelyzet*) is beszélt, bevallottan Németh László gondolatait követve. Az ajánlat – ez a „harmadikutas” ajánlat – azonban nem kellett se Keletnek se Nyugatnak, így a népiségnek megint nem osztott lapot a történelem. Ám egy bizalmat, tán illúziót reánk hagyott ez a história: azt, hogy sikerülhetett volna végre, ami a folytathatóság hitét a lelkekbe ültette el. 56 innét nézve örök idea, egy nemzet arcára szabott politika óhajának modellje, aminek nem lett ugyan nagypolitikai esélye akkor, de mint morális igény és példa föladata mércéként van – vagy lehet – jelen, akárcsak a forradalom emléke azóta is.

A szovjet intervenció nyomán hatalomra jutott kádári rend önlegitimációja 1956 tagadására épült, ennek emlékeztetést kellett kiírtani, megsemmisíteni, kicsempészni a nemzet tudatából, a nacionalizmusnak nevezett érzelmi-morális jelenségcsokor elleni hadjáratallal mindenekelőtt. Ám a Kádár féle vezetésnek, Aczél Györggyel megtoldva, a nemzeti színre is szüksége volt, hiszen a forradalom idején felszínre tört nemzeti identitás látszat-képviselését is érzékeltetni kellett valamiképp. Az 1958 nyarán – Nagy Imréék kivégzésével egyazon hónapban – megjelent népi írói állásfoglalás ezt a dupla fenekű szándékot fejezte ki. A népiek „harmadikutas nacionalizmusának”, ami a szovjet- és szocializmusellenes „ellenforradalmat”

táplálta a tézissor szerint, kíméletlenül nekiment, ám a szöveg végén tett egy furfangos ajánlatot is. Azt, hogy a népi írókra a szocializmust építő pártnak továbbra is szüksége lesz, föltéve, hogy „káros ideológiai örökségükkel” leszámolnak végre (magyarul: legfontosabb gondolataikról nem beszélnek ezután), s ha nem lépnek fel csoportosan (magyarul: ne akarjanak lapot, más egyebet, de ne is nagyon gyülekezzenek egy már meglévő körül). A Kádár-rendszer „népi politikája” ezen a hazug megfontoláson nyugodott. Legyenek „jelen” a népiek legjelesebbjei (Illyés, Németh László és Veres Péter mindenekelőtt), ám gondolataik – a maguk teljességében, önálló szellemi entitásként – ne legyenek jelen. Legyenek jelen fényképezhető vendégként az éppen soros pártkongresszuson, legyen díszes életműsorozatuk is, csak éppen a legfontosabb könyveiket ne láthassa az olvasó (Némethől a *Sorskérdéseket*, Illyéstől a *Szellem és erőszakot*). Így aztán a népiség volt is meg nem is, de mint alternatívát ígérő szellemi, társadalmi mozgalom a nyilvánosságban egyáltalán nem létezhetett, mivel a „nacionalizmustól”, a „narodnyikizmustól” a hatalom továbbra is rettegett. Ezt a csendes „alkut” nemcsak a szellemi élet, hanem a társadalom nagy része is elfogadta közben, hisz béke lett, a korábbi időhöz képest határtalan nyugalom, virágzott a háztáji gazdaság, sok-sok paprika, paradicsom termett, nőtt az életszínvonal, az uralkodó párttal és a szovjet jelenléttel meg amúgy sem lehetett mit kezdeni. A népi politizálás illúziója a népfrontba szorult, még a tradíció históriáját is ennek megfelelően kezdték átírni. Ekkor találták ki, hogy a mozgalom csúcspontja a népfrontosnak is eladható 1937-38-as esztendő volt a Márciusi Fronttal, aminek akadtak pesti és debreceni kommunista szereplői, sőt, Szárszót is próbálták

népfrontosítani, 1983-ban még a némileg foghíjas jegyzőkönyvet is kiadták, sok-sok „népfrontos” irattal felvizezve persze. A modellt a szokásos: legyen Szárszó, de azért mégse legyen!

Azonban történt egy és más is idő közben. A nagy nemzedék a hatvanas évek végétől eltávozott, Illyés Gyula 1983-ig élt, az utolsó nagy tanú, Püski Sándor az USA-ban tette, amit tehetett akkor, nem véletlen, hogy ő az, aki – mint a múlt és a jelen összekötője – ott van Lakiteleken, 1987-ben, s a 93-as találkozóhoz is a legfőbb bábja lesz szervezőként. Az ország a hetvenes évek második felétől – sok ok miatt – megrekedt, a legfontosabb legitimációs forrás, az életszínvonal stagnált, majd süllyedni kezdett, az individualizáció nőtt, a közösségi magatartásformák porladása fölgyorsult, s az erkölcsi romlás folyamatát nemcsak Németh László vagy Veres Péter jelezte a maga idejében, de a népi írástudók potenciális utódai, Nagy László, Sánta Ferenc, Fekete Gyula, vagy Csoóri Sándor is egyre gyakrabban hozták szóba. Az egykor a népi politika fundamentumát jelentő parasztság a tévesítés után már nem is nagyon létezett, újabb gondok sorakoztak témaként. Egy széthulló világ nyomán keletkezett morális erózió, a mentális problémák sokasodása, a népességfogyás, meg az elszakított területek magyarságának sorvadó állapota, főleg 1968 után. Ezek lettek a népiek újabb nemzedékének legfőbb „témái” a hetvenes-nyolcvanas években, miközben a lakosság morfolódni kezdett, a valahai „alku” újrakötése a hatalom részéről meg egyre reménytelenebbnek mutatkozott, s az Írószövetség 1981-es közgyűlésén Csoóri Sándor lényegében föl is mondta azt. Semmi kétség: a népiség, illetve annak maradáka, vagy újabb hulláma koncentráltabb szellemi és társadalmi mozgalomként szándékozott meg-

jelenni újra, s a hatalom mindent elkövetett, hogy útját állja ennek. A Bethlen Gábor Alapítvány vagy a Hitel folyóirat kálváriája e küzdelem, s e folyamat része volt, de a szándék 1987 őszéig csak részleges eredményekre juthatott.

Felfogásom szerint a lakiteleki konferencia megint csak a népiek „ügye”, találkozója volt, ha a százhatvanvalahány résztvevő szélesebb szellemi palettát mutatott, akkor is. Az volt genezisében, történelmi tradíciójában, s a céljaiban is. A népiség mozgalommá szervezésének egyértelmű igénybejelentése, noha az, hogy a következő esztendő felől – a Kádárt fölfelé buktatott májusi pártértekezlettől meg az erdélyi falurombolás elleni tüntetéstől – mennyire fölgyorsul az idő, a konferencia időpontjában nem volt még tudható. Nem vagyok politológus, még csak napi-politikai érdeklődésű ember se különösebben, így ama kérdést, hogy a gyors léptékű párttá válás kényszere ártott-e legtöbbet a mozgalomnak, nem kívánom eldönteni. Talán igen, csak hogy akkor az is megkérdendő, mit kellett volna tenni a párttá válás helyett. „Meggérni” a többi frissen született, vagy újjáéledt történelmi alakulatot is, hogy ne pártosodjunk már olyan gyorsan, hisz a társadalom nincs még készen erre? A legyen-e párttá a mozgalom vagy ne legyen dilemmaja adott volt már 1937-ben is, a forradalom idején Németh László kézzel-lábbal tiltakozott, most meg a lakiteleki „alapító atyák” közül leginkább Csoóri Sándor és Bíró Zoltán tartotta nagyon sietősnek a folyamatot. Lehet a Nemzeti Kerekasztal valóban csapda volt, amibe belesétáltak a népiek, ám a választásokat elodázní 1989 őszétől már nyilvánvalóan nem lehetett, ahhoz meg párttá kellett lenni mindenképpen, jött Antall József – ne tőlem kérdezzék, hogyan, azt meg főleg ne, hogy kik „küldték” őt, ha küldték egyáltalán –, sok

minden megváltozott, s a párttá lett Magyar Demokrata Fórumra az alapítói közül alig ismert már rá valaki, még az sem talán, aki hinni akart benne, s dolgozott érte szívszakadásig. A párt ideológiai bázisát jelentő eszmei hagyományok közül a népi mozgalom tradíciója csak az egyik lett a három közül – a reformkor szabadelvűsége és a kereszténydemokrácia lett a másik kettő –, de én azt hiszem, ha nem is beszéltek sorrendről, inkább csak a harmadik helyen. Antall József és köre úgy vélte, úgy magyarázta, hogy a harmadikutas, plebejus hátterű, baloldali értékeket is hordozó népi mozgalmat nem lehet az európai pártstruktúrába beilleszteni. Minisztériumába az alapítók közül csak egy ember került mutatóba, az SZDSZ-szel kötött, vihart kavart paktumból a lakiteleki csapat – s általában a pártvezetés is! – kimaradt, így az 1987/88-as szándék állhatatos képviselői megcsalva érezhették magukat, hogy lám, a népiségnek megint csak nem osztott lapot a történelem, hogy – Kiss Gy. Csaba dolgozata utalt erre címében is egyértelműen – megint utat vesztettünk valahol. Nemzet-építő tervezések, elszántságok ide vagy oda, akárhogy olvasom a szövegeket, úgy látom, hogy az 1993 augusztusában összehívott konferencia alaphangja ez a csalódottság és keserűség volt, no meg valamiféle lebegő riadalom is persze, hogy a szűk esztendő múlva elkövetkező választási vereséget megúszni aligha lehet.

Pedig rendkívül nagyok voltak a reménykedések, a várakozások, visszatekintőben mindenképpen azok. „Annak idején Lakiteleken egy minden eddiginél emberibb, szabadabb és igazságosabb társadalomról álmodoztunk” – mondta Kósa Ferenc, hozzátéve, hogy „öt-száz év óta nem volt ilyen szerencsés csillagzat fölöttünk, csakugyan országot teremthetünk, és Magyarország olyan lesz, amilyenre mi,

ma élő magyarok megteremtjük”. A népi írók egykori álma, vagy az „önálló magyar műhely” ideája volt az, amire a népi eszmekör vonzásában élt és alkotott, aztán sokak számára meglepően az MSZP padsoraiban kikötött filmrendező utalt, s ami – bár ő reménykedett benne továbbra is – hat esztendő múltán odalenni látszott. A keserűség vezérszólamát a kormányzó pártból akkorra már kizárt Csurka István vitte természetesen, nevezetesen hosszú dolgozata (*Néhány gondolat...*) után pontosan egy évvel, aminek néhány tételét is – kevésbé radikális hangnemben ugyan – megismételte ekkor. „Jussunkat követeljünk” mondta az előadás címe már, az állampárt – az MSZMP – s a vele szemben ülő, ellenzékinek nevezett értelmiségi csoportok alkujáról, a „jogállam hazugságára épült” Antall József „látszólag nemzeti” rendszeréről beszélt, ami miatt három év elherdálódott. Az új vezetés nem mert határozottan antikommunista lenni, a „nép igényeinek megfelelő magyar vezetőréteg megteremtésének szándéka” elmaradt, az oktatásban, a nevelésben, a kultúrában s a törvényhozás szellemében is liberális túlsúly uralkodik ma is, a kormány nem véd meg senkit, sőt, saját radikálisait – utalt az év eleji kizárásokra Csurka – még ő maga is üldözi. Programot is adott, eléggé egyértelműt: cselekvés, összefogás kell, ami kérlelhetetlen embereket kíván, és „a hatalmat kell a nép felvilágosítása és tudatosítása által megragadni. Igenis, megragadni” – tette hozzá, ami „a tájékoztatási és tudatbefolyásoló intézmények birtoklása nélkül nem lehetséges”, s ezért közös akciókat kell szervezni. Az elitben és a tömegtájékoztatási eszközökben való „váltás” elmaradását Pálffy G. István és Murányi László emlegette többek között, volt, aki „végveszélyről” (Fekete Gyula), „belső háborús állapotról” beszélt (Albert Gábor), ahol muszáj felvenni a kesztyűt,

arról meg, hogy bár nem tényleges háborúban élünk, de kínosabb helyzetben, megroppantabb állapotban van a magyarság, mint volt 1943-ban, az ötven esztendővel korábbi konferencia idején, többen is szót ejtettek.

Látnivaló, hogy a legfőbb hangadók, akiket semmiféle párt- vagy kormányfegyelem nem kötött, vagy már nem kötött, az eltékozolt esélyt s a kormány ebben való felelősségét sorolták elő mindenekfelett, nyilván annak tudatával, hogy történhetett volna ez másképp is biztosan. „Hogyan lehetséges az, hogy bennünket, magyarokat a kozmopoliták és a volt kommunisták vezetnek”, kérdezte valaki, aki a Nemzeti Parasztpárt ügyészeként mutatta be magát. „Azért, mert a győztes koalíció nem végezte be az ígért nagytakarítást” – válaszolta Fekete Gyula, pedig ha látná a társadalom, hogy a kormányzat minden erejét megfeszítve küzd, hogy ígéreteit beváltsa, akkor megbocsátaná az esetleges kudarcokat, vereségeket, elmaradásokat. Ez utóbbi fél mondatot megint csak Csurka István mondta ki, jelezve egyben, hogy a rohamos népszerűségvesztésnek, a választási vereség immár küszöbön dörömbölő rémének – épp azzal, hogy nem a népi mozgalom igazi örökösei jutottak szóhoz, s megint nem az ő szándékuk teljesedett be – maga a kormány lett az elsődleges okozója.

A legmélyebb lélegzetű, legpontosabb gondolatokat – mindjárt a '43-as találkozóra való megemlékezéseket követő nyitó előadásban – szerintem Csoóri Sándor mondta ki, amelyekben az egész folyamatnak nemcsak a napi politikai, de a népiségre vonatkozó történelmi, morális problematikája is benne rejlett. A gyorsléptű pártosodásról, az „Idő üldözte, hol ösztönös, hol tudatos cselekedetek” veszélyéről, a Nemzeti Kerekasztal idejéről beszélt: „a résztvevők közül akkor ki mert volna csöndet parancsoló-

an fölállni és kijelenteni: vigyázat emberek, most egy olyan történelmi helyzetbe jutottunk, amikor a nemzet és a magyar társadalom különféle csoportjainak az érdeke könnyen szembefordulhat egymással. A századok óta szétvert, széttöredeztetett nemzet érdeke ugyanis az összefogás lenne: az értelem, a tapasztalat, a szellemi értékek koncentrációja – a mozgásba lendült társadalomé pedig a megosztottság, mert enélkül elképzelhetetlen a képviseleti demokrácia. De ennek az elképzelt személynek azt is ki kellett volna jelentenie, hogy jó megosztottság csak ott jöhet létre, ahol annak az alapfeltétele: az előzetes és teljes egyetértés már megvan. De lehet-e egyetérteni ott, ahol nem születik meg valamilyen agyat és lelket megrázó katarzisz?” Igen, ezt, a megtisztulás átélhető pillanatát hiányolta a rendszerváltás folyamatából Csoóri Sándor, azt, ami 1956-ban megvolt még, amikor Bibó István az embermértőség forradalmáról beszélt. Hogy az igazi váltás a lelkekben elmaradt, hogy tettes és áldozat egyazon padsorban is megférhetett emiatt, hogy nem lehetett a huszadik század e borzalmas totalitarizmusától búcsút venni, s lezárni a magyar történelem gyászos korszakát, ahogy meg Kiss Gy. Csaba a konferencia legrészletesebb és legpontosabb konkrét elemzésében írta, az MDF-SZDSZ paktum kapcsán ugyan, de lényegében ugyanarról beszélve, mint Csoóri. Az új politikai elit és benne az MDF erkölcsi kopását is jelentette ez a folyamat Kiss Gy. Csaba szerint, aminek végén annak esélye – s ezt már én teszem hozzá –, hogy a népi gondolat tradíciója önálló entitásként, teljes valójában jelenjék meg a szervezeti-politikai szférában is, immár végképp odalett. Innét nézvést az 1993-as szárszói konferencia a népi gondolat, a népi mozgalom 1987-es szervezettebb megjelenésének utóvédharca volt,

ha voltak a nemzeti összefogásra, új nemzeti kerekasztalra felszólító szavak, ha volt zárónyilatkozat, nemzeti káté-tervezet, s volt megannyi nemes szándék, akkor is.

Hogy ma, hetvenöt évvel a legnevesebb, s huszonöt esztendővel a most szóba hozott konferencia után van e még esélye a népiségnek, hogy eljusson oda, ahova – a forradalom pár napját kivéve talán – még sohasem sikerült eljutnia, nem tudom. Van-e még reménye bármely „harmadikutas”, avagy „saját utas” politikai elképzelésnek, ahogy 1993-ban volt még például Bíró Zoltán szerint – Németh Lászlót idézte bizonyosságul – szintén nem tudom. Meglehet, olyan társadalom kellene hozzá, amelynek minden lakója szent szinte, a világi hívságokat, egyéb megszerzhető előnyöket, érdekeket levetni-elvetni képes ember, ám én ennek eljövételét csak az evangéliumra figyelve vélem lehetségesnek. Ám Jézus azt mondta, hogy „az én országom nem e világból való” s szava sosem politikailag is értelmezhető ígéreteket tartalmazott. Lehetséges-e népi politika tehát, avagy miért bizonyult a népi gondolat mindig esendőnek eddigi történelme során, ha a napi politika közelébe keveredett? Egyáltalán: az a nemzeti egység, amit oly sokat emlegettek a népiek nagyjai s utódaik, például '93-ban is, mit jelent, s létezhet-e a gyakorlatban is? Milyen az „az előzetes teljes egyetértés”, amiről – mint kívánatos állapotról – Csoóri Sándor szólt, a majdani megosztottság nélkülölözhetetlen előfeltételeként. A néhány nagy, közös alapelvben való megegyezés szükségét Németh László is emlegette 1956 napjaiban, de a forradalmat leverték, s nem tudhatjuk, mi lett volna e szép elv sorsa, ha győz. Az „előzetes teljes egyetértés” alapelve akár erőszakal is fenntartandó? Tudom persze, hogy Csoóri nem ilyesmire gondolt, hanem arra, amire a költő,

a szellem embere gondolhat csupán, hiszen a „hazádnak légy híve rendületlenül” intelme valóban minden hív magyar parancsa kell, hogy legyen. Meglehet, hogy ez a hatalmas szellemi erő és örökség a politikába keveredő népi gondolat esendőségének forrása is egyben? A népiség gondolatát, bármennyire is a magyar társadalom és történelem kényszerei vetették fel az egészet, írók, a szellem emberei fogalmazták „készre” ugyanis, s írófélékben látták a tradíciójukat is. Adyban, Móriczban, Szabó Dezsőben, ha hátráltak az időben, Arany, Petőfi, Csokonai, Zrínyi neve vagy a zsoldárok is felmerültek, így nyilatkozott Püski Sándor, amikor a Petőfi Párt programjáról kérdezték '56-ban őt, s Csoóri Sándor is e példák közül – meg Munkácsból, Széchenyiből, Rákócziából – felszabadult erkölcsi erőről szolt hagyományként, vagy Czine Mihály, amikor a népiségről, mint az egész magyar irodalom lehetséges „végeredményéről” beszélt. A népiség nem politikai ideológia, hanem totális világkép ugyanis, ami a teljes élet minden szférájában illetékesnek tudja magát, a materiális szinttől a metafizikai szintig, s a szintézis igényét – akárcsak Ady Endre, József Attila költészete, Bartók muzsikája vagy a népdalok – sosem adja föl. A népiség iránt elkötelezett ember számára „egy”, értelmezhető és értelmezendő egész a világ, ha tud a „minden egész eltörött” adys tapasztalatáról, vagy a huszadik század tépettségéről, akkor is, így a „népi lélekben” mindig lesz valami tizenkilencedik századi hagyaték. Harmóniát akar, amiben mindennek helye kell, hogy legyen, ám a *liberális gyökerű*, ha tetszik, „nyugatos” modernség, főleg pedig a posztmodernség korának a „nagy történetek” lehetőségét csípőből tagadó, az értékrelativizmusra fel esküdtött szemlélete nem fér meg ezzel. Ez utóbbira Csoóri is utalt '93-as előadásában, amikor az értel-

miség és az ifjúság zömét már-már legyőzött „szenvedélytelen, fakó relativizmusról, a viszonylagosság hangoztatásáról” mint valami követendő, újabb keletű célképzetek veszélyéről beszélt. A „tizenkilencedik századi” lélek meg épp ezt az értékrelativizmust nem viseli el, ha az új idők parancsának összes ellentmondását megéli, akkor sem, s – még egyszer mondom – a szintézis igényét nem adja fel, ahogy – a látszat és a posztmodern, dekonstrukciós értelmezési kísérletek ellenére – Ady, Bartók, Németh László, Nagy László vagy a népi gondolat sem adta fel soha. Emlekszem: szinte bármely – politikai célt is megfogalmazó, felvillantó – összefüggés, emlékezésen vettem részt a nyolcvanas években, a „műsor” elejére és/vagy végére szavalt, népdal éneklése is került, többen akadtak, akik népi identitásukat öltözkükkel is kifejezték, s így volt ez az 1989. júniusában ünnepélyesen zászlót bontott Magyar Néppárt – ez lett a Nemzeti Parasztpárt új neve – konferenciával egybekötött országos gyűlésén is. Ebben a világképben létezésünk gyakorlatias és metafizikai szintje szintén együtt mozdul a szándékok szerint, az egyház a szervezők között 1943-ban és 1993-ban is súllyal megjelent. A politikai párttá válás igénye ezt a létmódot beszűkíteni látszik, posztmodern korunkban meg különösen, meglehet, a pártosodástól való gyakori idegenkedést a mozgalom története során is ez a tapasztalat tartotta fenn többek között. A „népi politikus” számtalanszor mondta, hogy ő nem bal- és nem jobboldali, ő kizárólag a magyarság egészének az érdekeit képviseli, Kiss Gy. Csaba le is írta említett előadásában, mennyien megütköztek, amikor Antall József az MDF-et jobbközép pártként határozta meg 1990 elején. A népiség mindig az „egészben”, és távlatosan, egy lehetségesnek látott létmód víziójában gondolkodik, ám az „át-

lagszavazó” a legritkább esetben teszi ezt! Nem erkölcsi-értékbeli döntést hoz tehát.

Ezért kérdéses számomra az a népi körökben 1990 táján egyöntetűnek tetszett vélemény, ami szerint a választó – bölcs belátásról téve tanúságot – többségében a nemzeti értékeket valló pártra szavazott. Meg az a '93-as összefüggésben számtalanszor elővezetett óhaj is, hogy a „nép”, amennyiben rádióban, tévében, sajtóban föl lenne világosítva, akkor még nagyobb hányadában cselekedne így. Én bizony úgy vélem, hogy a magyarországi lakosság jelentős része nem a nemzeti vagy népi értékeket valló pártra várt akkor, hanem arra, hogy ne süllyedjen tovább az élet-színvonal. Nem állítom, hogy társadalmunk „Kádár népe” lett volna mindenestől, de hogy meghatározó hányadát erre kondicionálták az 1956-ot követő idők, úgy a hetvenes-nyolcvanas évek fordulójáig biztosan – 1979-ben lett drágább először a kenyér! –, azt igen. Igaz, a rendszer utolsó évtizedében nagyon morgolódt már, ám mérgeről az új kormány idején eljött anyagi hanyatlást meg a felnövő bizonytalanságot tapasztalva eléggé gyorsan megfeledkezett, s a „régebben jobb volt” kezdetű nótára gyűjtött, amit máig is dúdolgatnak számosan. Az MDF-et a győzelemre segítő hívó fordulat a „nyugodt erő” s nem a „tavaszi nagytakarítás” ígérete lehetett, annak, hogy nem lett totális elitcsere, meg semmi különösebb „felfordulás”, a többség örvendett, legalábbis hidegen hagyta ez a kérdés. S hogy így esett, azért Kádár János rendszere a felelős, ezt állítani merem. Meglehet, akik hitelt őrizték a parasztat – s nem voltak kevesen ők! – úgy tudták, vagy remélték, hogy ami 1956-ban épen mutatta meg magát – a nemzet erkölcsi méltósága – az harminchárom év után is épen maradt, csak aludt addig, de kellő „felvilágosítással” – s a katarzis ismételt

átélésével – újra lánggra lobbantható. Ám a katarzis, mint tudjuk, elmaradt, holott biztosan sokan, de továbbra sem hiszem, hogy szavazók milliói vártak volna reá (nekik osztrák hűtőláda meg videomagnó kellett inkább), maradt a nyugtalanító tétovaság, meg a kilúgozott tudat is. Mert a Kádár-rendszer igazi lényegét máig nem sikerült megtanulnunk, tudatosítanunk, jórészt éppen annak az agyakat és az érzelmeket fogva tartó törvényszerűsége miatt. Azt, hogy ama rendszer legnagyobb drámája a dráma átélési és földolgozási lehetőségének – tehát a forradalomnak és a megtorlásnak – a szívekből s a tudatokból való kiverése, majd kicsempészése volt, hogy ami a legjobbnak látszott – nőtt az életszínvonal, békében „gyarapodhatott” a nyugton maradt ember –, az volt a legrosszabb benne. Bizony arról az erkölcsi-értékelvi romlásról van szó itt, amiről Nagy László költészet, vagy Csoóri Sándor esszéi folyvást beszéltek idejekorán, de amiért senki, csak „élni akart” kisember nem tehető – önmagában – felelőssé. Ő csak egy öntudatlan – sokszor öntudatlanul önelégtelt – áldozata volt a rendnek, s aki persze, hogy az emlékeihez, meg a „megszokottságaihoz” ragaszkodott (volna) 1990-et követően is. S ő az is, aki nagyon-nagyon nem szereti, ha föl akarják világosítani, ha „megmondják neki”, hogyan kellene élnie, gondolkoznia, s aki a kormánnyal valóban ellenséges sajtó „segítsége” nélkül is menten „fölsimerte”, hogy Antall József pökhendi alak, és mélyen „lenézi” őt. Nemcsak az egykori bűnösöket kellett volna elítélni – de néven nevezni mindenképpen! – az első szabad választások után tehát, hanem azt a furfangosan dupla fenekű, meglehet, csábosan, de velejéig hazug rend törvényszerűségét „megtanulni” is – utólag legalább –, ami az emóciókkal telített, épp az erkölcsi-értékelvi szemléletben na-

gyon erős népi gondolatnak, illetve az arra való ráismerésnek ártott a legtöbbet talán, s aminek az 1990 után végképp reánk ömlött globalizmus jellemeket zsbbasztó, aztán bekebelező értékrelativizmusa sem kedvez, ez tudható.

Van-e még népiség, vagy már csak az emlékezte él szorgosakban, nem tudom. Van, hogyne lenne, vígasztalom a pápai (vagy a sárospataki?) kollégiumból reánk maradt történetre gondolva magam, ami szerint amíg egy tanár s egyetlen tanítvány akad, addig az iskola is létezik. Amíg ember él, aki hisz benne, s ezt meg tudja beszélni valakivel, tesz érte, könyveket ír, konferenciát szervez róla, hihetjük, hogy az idea, a mozgalom is él tehát. Ekként a terv fel nem adása maga a gondolat, a mozgalom, ha a tényleges formája nemigen tetten érhető már, akkor is. Egy minden eddiginél emberibb, szabadabb és igazságosabb, a saját arcunkra, igényeinkre formált társadalom ideája, álma ez, amiről – idéztem már – Kósa Ferenc még 1993-ban is szólt, de ami igazi alkalmat a megvalósításra még sosem kapott, s e posztmodernre fordult, szétesett ideákkal tarkított korban nem is fog már a maga teljességében politikai esélyt kapni alighanem. Ám mégis megmaradhat

annak, ami, annak, amiről Németh Lászlónak a minőségi vagy értelmi-ségi társadalomról valló „utópiája” beszélt a legpontosabban egy életen át. Útnak – s ezt az utat számozni sem muszáj –, ideának, igényszintnek, ajánlatnak, amit teljességében megvalósítani itt a földön aligha lehet, nem is lehetett, de földadhatlan álmoként élhet bennünk tovább. Amihez közelíteni lehet csupán, mint az ógörög Zénon apóriájában a teknősbékát üldöző Akhilleusz, de elérni soha, hisz a teremtésben reánk bízott élet folytonos gondolása ez, minden jóra való szándék felgyűjtése, számon tartása és követése, ami az egyetlen Isten parancsa szerint való magatartás lehet itt a földön. Nem egy végső – egyszer majd elérhető – állapot, hanem az Isten felé való „tartás”, szóval az út örök állapota, s megengedem, nem is elsősorban (csak) a szakpolitika gondja ez. Olyasmi inkább, mint amit Latinovits Zoltán képzelt el, amikor a „szeretet színházának” igényéről beszélt majd’ félszázad elelőtt, s amit – sok ok miatt – megvalósítani ő sem tudhatott, de az álma ettől még földadhatlan és megmaradt. Szárszó ennyiben – csak ennyiben, de ennyiben egészen biztosan – valóban örök modell lehet nekünk!

N. PÁL JÓZSEF (Pethőhenye, 1957) József Attila-díjas magyar irodalomtörténész, kritikus.